

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В “INDTRYK FRA RUSLAND” ГЕОРГА БРАНДЕСА

У статті досліджено роль відомого данського критика, літературознавця, громадського діяча, політика другої половини XIX – початку XX ст. Георга Брандеса в популяризації творчості геніального українського поета Тараса Шевченка в європейському культурному просторі. З'ясовано особливості інтерпретації поетичного доробку автора “Кобзаря” у книзі спостережень і роздумів Брандеса “Indtryk fra Rusland”.

Ключові слова: національний дух, творча еволюція, багатогранний талант, історико-психологічний метод.

Liliya Ozhogan. Taras Shevchenko in Georg Brandes' "Indtryk fra Rusland"

The paper deals with the role of Georg Brandes, a notable Danish critic, literary scholar, public leader and politician of the 2nd half of the 19th and the beginning of the 20th century, in the popularization of a great Ukrainian poet Taras Shevchenko and his oeuvre 's in European cultural area. The author defines the main interpretation trends in studying of Shevchenko's poetic works typical of Brandes' book of observations and reflections “Indtryk fra Rusland”.

Key words: national spirit, literary development, multifaceted talent, historical-psychological method.

“Справжній європеєць” – так свого часу назвав Георга Брандеса (Georg Morris Cohen Brandes, 1842–1927) відомий німецький філософ Фрідріх Ніцше. І ці слова влучно характеризують популярного у другій половині XIX – на початку XX ст. данського критика, літературознавця, громадського діяча, політика. Виходець із заможної єврейської сім'ї, аристократичний радикал, котрий вірив у розум і силу вільної думки, стверджував, що в “історії людства немає вищого, шанованішого первня, аніж дух прогресу” [5, 47], автор талановитої праці “Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Literatur” (“Найголовніші течії в літературі XIX ст.” (1872–1890), яка стала “Біблією молодих інтелектуалів Європи” (Томас Манн), Георг Брандес мав не лише неабиякий хист ученого-агітатора, пропагандиста ідей соціальної справедливості і свободи особистості, а й унікальні здібності культурного посередника. На зламі століть мало хто міг дорівнятися до нього в умінні налагоджувати діалоги між духовною елітою різних країн, націй, народів. У широкому колі Брандесових особистих знайомих – відомі європейські філософи, учені, політики, письменники, митці, зосібна Іполлит Тен, Джон Стюарт Міль, Ернест Ренан, Генріх Ібсен, Кнут Гамсун, Еміль Золя, Герман Гауптман, Артур Шніцлер та ін. Крім того, він активно листувався із численною армією своїх прибічників і шанувальників. За підрахунками біографів Георга Брандеса, протягом життя на його адресу надійшло близько чверті мільйона листів від кореспондентів із різних країн. Власне, данського критика сучасники цілком слушно вважали одним із найвпливовіших європейців порубіжної доби.

Напрочуд популярним був Георг Брандес у слов'янському світі. Його літературознавчі та публіцистичні праці знаходили вдячну інтелектуальну аудиторію серед українців, поляків, росіян. Сам данець не без гордоців писатиме: “Гадаю, краща моя читацька публіка – у слов'янських землях” [3, 289].

Навесні 1887 р. Георг Брандес відвідає Росію, де в Петербурзі та Москві німецькою і французькою мовами виголошуватиме публічні лекції про європейську й російську літератури XIX ст. Ця поїздка, що тривала понад три місяці, дасть змогу досліднику глибоше зануритися в тогочасні реалії політичного й суспільного буття імперії, краще пізнати її історичне минуле, ближче познайомитися з її культурним життям. Уже наступного року виходить його книжка “Indtryk fra Rusland” (у російському перекладі видрукувана під

назвою “Русские впечатления”), в якій він деякі сторінки присвячує українцям (“малоросам”), послідовно наголошуючи на їхній тожсамості, окремішності від росіян. На думку критика, наш народ “природними талантами – своєю жвавистю і вишуканістю, своїм м’яким і добрим серцем” вивищується над великоросами, однак поступається їм “практичним первнем у душі” [1, 46]. Вельми явною для Георг’а Брандеса виступає упослідженість і поневаженість українців, що як нація позбавлені в Російській імперії будь-яких прав і свобод, передовсім права розвивати власну культуру. Данський учений завважив трагічність становища української мови, проти якої “поступово розпочали вести справжню війну” [1, 173]. “Ніхто в цій війні не постраждав жорстокіше, – стверджував він, – аніж видатний поет українського народу, сучасник Гоголя, Тарас Григорович Шевченко” [1, 173]. Варто зазначити, що автор “Вражень від Росії” не випадково ставить поруч цих двох геніальних митців слова. І Гоголя, і Шевченка критик потрактовує як найвизначніших представників саме українського письменства, котрі, щоправда, обрали різні творчі шляхи. Якщо перший в умовах поневажання української мови як “сільської, придатної хіба що для простолюдю” [1, 173] пов’яже свою літературну діяльність із російською мовою, то другий назавжди залишиться вірним мові рідного народу. Однак унікальність Тараса Шевченка Георг’ Брандес убачає не в тому, що він народний поет, оскільки й інші митці писали українською мовою, жили всіма багатствами української народної пісні, “вбирали її в себе і в подальшому розвивали, надаючи індивідуальної оригінальності, європейської культурності й художньої виразності”, а в тому, що тільки Тарас Шевченко своїм багатогранним талантом “зумів піднятися над колишньою посередністю української літератури” [1, 173]. Данський аристократ-радикал прозріливо вкаже на потужну силу поетичного слова автора “Кобзаря”, яке “воскресало героїчне минуле українців”, “розкривало їхні страждання в тогочасній дійсності і надії на майбуття” [1, 174]. На думку Георг’а Брандеса, “поезія Шевченка – не лише найвище і найяскравіше оприявлення того, чого досяг його народ у літературі, а й вираження українського духу...” [1, 175]. Спостережливий критик влучно зауважив, що у слові геніального митця пробудився незнищений, волелюбний національний дух – величний і красивий у творенні добра, справедливості та грізний і невблаганний у знищенні зла, неправди. Знаменно, що вже у ХХ ст. Євген Маланюк, талановитий український “імператор залізних строф”, немовбито в унісон із Георг’ом Брандесом (але яскравіше, виразніше) ствердить, що у нас Шевченко “був походження тектонічного – це підземний вибух Нації, все ж таки живої” [2, 159].

Відомо, що данський дослідник у своїх літературознавчих розвідках послуговувався історико-психологічним методом, згідно з яким творчість того чи того письменника можна пізнати, лише розкривши внутрішній зв’язок митця із середовищем, з якого він вийшов, та з епохою, в якій він жив. Не зраджує своєму методу Георг’ Брандес і щодо Тараса Шевченка. Стисло викладаючи біографію поета, критик вимальовує образ мученика на тлі похмурої, гнітучої, задушливої атмосфери, яка панувала в деспотичній, поліцейській Російській державі. Висновуючи, що життя геніального автора “Гайдамаків”, “Кавказу” – “це довгий ланцюг страждань” [1, 176], Георг’ Брандес настійливо акцентує на тому, що український митець, як і його народ, – безневинна жертва імперської системи. Зокрема, у своїй розповіді про звільнення Шевченка 1857 р. критик цитує коменданта фортеці, котрий лаконічно, однак досить промовисто констатував: “Людина ця невинна” [1, 174]. Єдина провина Тараса Шевченка, за яку жорстоко карало його російське самодержавство, – це та, що він був українським поетом-патріотом. Як стверджував Георг’ Брандес, поява друком

1840 р. збірки “Кобзар” викличе страх у тогочасної влади, котра завбачить у цій невеличкій книжечці загрозу для цілісності імперії, що й зумовить установаження поліцейського нагляду за її автором.

Виразними штрихами вияскравлює данський учений постать непокороного митця, який до останнього подиху життя безстрашно боровся своїм словом супроти неправди й неволі. Окресливши творчу еволюцію поета від юнацького захоплення козацьким минулим України до зрілих розмислів про визволення селян, критик акцентує на істотних розбіжностях поглядів Тараса Шевченка-реаліста та слов'янофілів. Георг' Брандес зазначає, що автор “Кобзаря” переймається всім тим, що забули або ж чого не помітили слов'янофіли, а саме: “жорстокими нещастями українського народу, його злиденністю, спричиненою рабством та невіглаством” [1, 175]. Не оминув критик і гостро викривальних виступів Тараса Шевченка проти так званого “російського панславізму”. Як приклад Георг' Брандес наводить поему “Неофіти”, написану вже після заслання, в якій, на його думку, талановито розкрито весь фальш та облудність тих росіян, “котрі збираються визволяти інші народи, натомість жорстоко пригнічують слов'ян усередині самої Росії” [1, 174]. Завважає літературознавець і те, що Тарас Шевченко гостро дошкуляє не лише гнобителям-колонізаторам, а й співвітчизникам, котрі протягом тривалого уярмлення набули таких “вад пригноблених”, як утрата віри в себе, боягузство, примирення з рабськими умовами існування. Властиво, данський аристократичний радикал убачав чи не найбільше значення поезії українського митця в тому, що вона відроджувала віру у зневірених, повертала почуття людської гідності зневаженим, давала силу знесиленим. Украй важливим видається Георг'ові Брандесу той факт, що “вірші про свободу та відплату”, які з'явилися з-під пера автора “Кобзаря”, “тисячами списків поширювалися Україною, а під час повстання 1848 року їх друкували в Галичині” [1, 174]. Для відомого європейського критика Т. Шевченко був генієм, слово якого руйнувало імперську систему (чи то російську, чи то австро-угорську), розбивало невірницькі кайдани і виводило поневолений народ у вільний простір незалежного буття.

Поцінуючи талант українського поета, данський літературознавець лише в загальних обрисах випишує Шевченків портрет, не претендуючи на вичерпну характеристику світоглядно-естетичної позиції митця чи на нове потрактування його історичної ролі. Адже, як неодноразово наголошував Георг' Брандес під час свого перебування в Росії, “нове слово критик може сказати лише про свою літературу” [4, 386]. Зрештою, і у своїх лекціях про російську літературу, виголошених у Петербурзі та Москві, і у своїй книзі “Indtryk fra Rusland” Георг' Брандес відмовляється від ґрунтового наукового аналізу, натомість пропонує нарисові спостереження й розмисли чужинця, котрий, за його власними зізнаннями, “читає твори руських авторів в перекладі” [4, 372]. Прикметно, що данець, який спілкувався багатьма європейськими мовами (англійською, французькою, німецькою, італійською, шведською), не володів жодною слов'янською мовою.

Звісно, пізнаючи поезію Тараса Шевченка через переклад, критик не міг уповні осягнути всі грані таланту українського митця, як і не міг глибоко осягнути неповторний світ його художнього слова. Одначе варто віддати належне данському аристократичному радикалові, котрий зумів розгледіти самобутні, унікальні риси автора “Кобзаря” й котрий на зламі століть зробив вагомий внесок у популяризацію української культури.

Цікаво, що попри незнання української мови Георг' Брандес демонструє у своїй книжці “Indtryk fra Rusland” неабияку обізнаність як із творчою біографією Тараса Шевченка, так і з особливостями ментальності українського народу,

його історичним і культурним буттям. Закономірно постає питання: звідки черпав данський учений свої знання про Україну й українців? Усвідомлюючи неможливість у невеликій статті простежити всі шляхи Брандесового пізнання українського культурного світу, зосібна і творчості Тараса Шевченка, оприявнимо лише декілька. Передовсім ідеться про австрійського письменника й публіциста Карла Еміля Францоza (1848–1904), з яким особисто був знайомий і тривалий час листувався данський критик. На відміну від Георгіа Брандеса цей відомий представник єврейського народу володів українською мовою, чудово знав життя нашого народу, позаяк його дитинство та юність минули в галицько-буковинському середовищі. Змалечку, живучи в містечку Чортків на Тернопіллі, він прилучиться до милозвучного й чарівного світу української пісні завдяки своїй няні – українській селянці Марині, а також зустрічам із кобзарями й лірниками. А вже в дорослому віці не раз звертатиметься до теми України у своїх художніх та публіцистичних творах. Радше всього, саме розвідка К.Е. Францоza про Т. Шевченка “Die Kleinrussen und ihr Sanger” (1877) (“Малороси та їхній співець”) та збірка нарисів “Vom Don zur Donau” (1878) (“Від Дону до Дунаю”), що містила статтю про українського поета, і стали головним орієнтиром для Георгіа Брандеса при написанні “Indtryk fra Rusland”, у якій важко не помітити залежність данця від Францових характеристик, оцінки творчості автора “Кобзаря”.

Виняткове значення для Брандесового пізнання української культури, імовірно, могли мати його зустрічі в Росії з деякими представниками знаних українських шляхетських родів. Не зайвим буде згадати, що в Петербурзі радикальний критик спілкувався з попечителем Московського університету Павлом Капністом, котрий запропонував йому “прочитати лекції і пожертвувати четвертиною гонорару бідним московським студентам” [1, 35]. Як відомо, батько графа, Олексій Капніст, був близьким до Кирило-Мефодіївського братства й товаришував із Т. Шевченком. А рідний брат Павла Капніста Василь був одружений з онукою князя М. Репніна та В. Розумовської Варварою (1840–1922), котру змалював Т. Шевченко, перебуваючи 1843 р. в Яготині в маєтку Репніних (ідеться про груповий портрет онуків князя).

У Москві Георгі Брандес заприятелює з Миколою Стороженком, що походив із давнього козацького роду. На той час цей перший в Росії професійний шекспірознавець, професор Московського університету, віце-президент Нового лондонського шекспірівського товариства активно вивчав життєпис Тараса Шевченка, послуговуючись різними архівними матеріалами. Прикметно, що в рік виходу у світ Брандесових “Indtryk fra Rusland” з’явиться друком розвідка Миколи Стороженка “Первые четыре года ссылки Шевченка”. Дещо пізніше вчений-літературознавець Московського університету опублікує низку праць, присвячених біографії українського поета (“Гениальный горемыка” (1897), “Новые материалы для биографии Шевченка” (1898) тощо). Варто зазначити, що Микола Стороженко не лише досліджував життєпис Тараса Шевченка, а й багато допомагав родичам геніального автора “Кобзаря”.

Як бачимо, і Павло Капніст, і Микола Стороженко могли надати данському критикові чимало цікавого й цінного матеріалу про Україну та її найвидатнішого митця. Вочевидь, не без їхньої участі з’являться в “Indtryk fra Rusland” сторінки, пройняті симпатією до Тараса Шевченка й українського народу.

Ще на початку 70-х рр. XIX ст. молодий і марнославний Георгі Брандес поставить за мету зсередини відчинити двері до європейської цивілізації рідній Данії, яка на той час була відсталою аграрною країною. Відтак усю свою діяльність як політика, критика, публіциста він спрямує на реалізацію своєї мети. Отже, за аналогією, Георгі Брандес, популяризуючи

творчість Тараса Шевченка, відчиняв двері, але вже ззовні, нашій нації до цивілізованої Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Брандес Г.* Русские впечатления / Сост. А. Поливанова пер. с дат. Т. Чеснокова. – М.: ОГИ, 2002. – 488 с.
2. *Маланюк Є.* Нотатники (1936–1968). Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2008. – 336 с.
3. *Переписка* Фридриха Ницше с Георгом Брандесом / Ницше Ф. Письма / Сост., пер. с нем. И.А. Эбанаидзе. – М.: Культурная революция, 2007. – 400 с.
4. *Шарыткин Д.* Творчество Георга Брандеса по русским источникам и материалам // *Брандес Г.* Русские впечатления / Сост. А. Поливанова, пер. с дат. Т. Чеснокова. – М.: ОГИ, 2002. – С. 360-405.
5. *Brandes G.* Samlede Skrifter. Første bind // *Brandes G.* Samlede Skrifter. – Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & søn). – Bd.1, 1899. – 556 S.

Отримано 14 листопада 2014 р.

м. Київ